

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ОРГАНИЗАЦИОНИХ НАУКА

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

Предмет: Реферат о урађеној докторској дисертацији кандидаткиње **Биљане Тошић**

Одлуком 05-01 бр. 3/31-1 од 27.03.2025. године, именовани смо за чланове Комисије за преглед и оцену докторске дисертације кандидаткиње Биљане Тошић под називом:

**ЗНАЧАЈ ЕКСПЕРТИЗЕ ИЗ ОБЛАСТИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ЗА
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈУ ПОСЛОВАЊА МАЛИХ И СРЕДЊИХ
ПРЕДУЗЕЋА**

и, сходно томе, подносимо следећи

РЕФЕРАТ

1. УВОД

1.1. Хронологија одобравања и израде дисертације

Биљана Тошић је у октобру 2017/18. године уписала докторске академске студије на Факултету организационих наука Универзитета у Београду – студијски програм Информациони системи и квантитативни менаџмент – изборно подручје Квантитативни менаџмент. Положила је све испите предвиђене планом, са просечном оценом 10,00 и 05.07.2019. године пријавила приступни рад под називом „Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа“. Одлуком Наставно-научног већа Факултета организационих наука Универзитета у Београду 05-01 бр. 3/91-13 од 10.07.2019. године, именовани су чланови Комисије за преглед и одбрану приступног рада и оцену научне заснованости пријављене докторске дисертације, у следећем саставу: проф. др Ивана Мијатовић, ванредни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду, проф. др Јован Филиповић, редовни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду и проф.

др Весна Спасојевић-Бркић, редовни професор Машинског факултета Универзитета у Београду. За ментора је именована проф. др Ивана Мијатовић, ванредни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду. Приступни рад је одбрањен 25.12.2019. године. Одлуком Наставно-научног већа Факултета организационих наука Универзитета у Београду 05-01 бр. 59-16 од 15.07.2020. године усвојен је Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме пријављене докторске дисертације. Одлуком Већа научних области техничких наука Универзитета у Београду 02 бр. 61206-2537/2-20 од 24.08.2020. године, добијена је сагласност на Одлуку Наставно-научног већа Факултета организационих наука Универзитета у Београду о прихватању теме докторске дисертације под називом "Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа" и одређивању проф. др Иване Мијатовић за ментора. Наставно-научно веће Факултета организационих наука Универзитета у Београду је 28.08.2020. године одобрило израду докторске дисертације. Извештај ментора о завршеној докторској дисертацији поднет је 11.03.2025. године од стране проф. др Иване Мијатовић. Одлуком Наставно-научног већа Факултета организационих наука Универзитета у Београду 05-01 бр. 3/31-1 од 27.03.2025. године именовани су чланови Комисије за преглед и оцену докторске дисертације у следећем саставу:

1. др Јован Филиповић, редовни професор, председник
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука
2. др Даница Лечић-Цветковић, редовни професор, члан
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука
3. др Ана Кићановић, ванредни професор, члан
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука
4. др Весна Спасојевић-Бркић, редовни професор, члан
Универзитет у Београду – Машински факултет
5. др Миладин Стефановић, редовни професор, члан
Универзитет у Крагујевцу – Факултет инжењерских наука

1.2. Научна област дисертације

Проблем докторске дисертације укључује потпуније разумевање аспеката знања и искуства из области стандардизације у савременом пословању. Предмет докторске

дисертације је утицај експертизе из области стандардизације на интернационализацију МСП. Докторска дисертација кандидаткиње Биљане Тошић припада научном пољу Техничке науке, научној области Организационе науке, односно, ужој научној области Логистика квалитета.

Ментор, проф. др Ивана Мијатовић, редовни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду, поседује одговарајуће компетенције потребне за вођење докторске дисертације у виду објављених радова у научним часописима међународног значаја из области стандардизације. Публикације које квалификују др Ивану Мијатовић су:

1. Tošić, B., Mijatović, I., Maričić, M., & Blind, K. (2024). Impact of expertise in standardization on business internationalization. *Applied Economics*, pp. 1-18. <https://doi.org/10.1080/00036846.2024.2385751>.
2. Mijatovic, I., Tosic, B., Ferguson, N., & Giuffrida, M. (2024). Bringing Standardisation Closer to Entrepreneurial Researchers. *International Journal for Quality Research*, 19 (1), pp. 169-182. <https://doi.org/10.24874/IJQR19.01-11>.
3. Riillo, C., Mijatović, I., & Vries, H. de. (2022). Certification to compensate gender prejudice – Analysis on impact of management system certification on export. *Applied Economics* 2, 3777–3794. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1990842>.
4. Mijatović, I., Tošić, B., & Jovanović, M. (2019). The Acquiring of the Knowledge about Standards in the Digital Era. *Amfiteatru Economic*, 21 (51), pp. 427-441. <https://doi.org/10.24818/EA/2019/51/427>.
5. Mijatovic, I., Maricic, M., & Horvat, A. (2019). The factors affecting the environmental practices of companies: The case of Serbia. *Sustainability*, 11 (21), 5960. <https://doi.org/10.3390/su11215960>.
6. Almarghani, E. M., & Mijatovic, I. (2017). Factors affecting student engagement in HEIs - it is all about good teaching, *Teaching in Higher Education*, 22 (8), 940-956. <https://doi.org/10.1080/13562517.2017.1319808>.
7. Damnjanovic, V., Jednak, S., & Mijatovic, I. (2015). Factors Affecting the Effectiveness and Use of Moodle: Students' Perception. *Interactive Learning Environments*, 23 (4), 496-514. <https://doi.org/10.1080/10494820.2013.789062>.
8. Cvetić B., Vasiljević D., & Mijatović I. (2013). Design and Application of a Decision Support Tool for the Selection of Logistics and Supply Chain Management Games.

International Journal of Engineering Education, Dublin Institute of Technology, 29 (6), 1–10. <http://www.ijee.ie/contents/c290613.html>.

9. Mijatovic, I., Cudanov, M., Jednak, S., & Kadijevich, Đ. (2013). How the usage of learning management systems influences student achievement. *Teaching in Higher Education*, 18 (5), 506-517. <https://doi.org/10.1080/13562517.2012.753049>.
10. Lazović, R., & Mijatović, I. (2012). Modified quadratic loss function for a trivariate response with the exact feasible region for parameters. *Journal of Manufacturing Systems*, 31 (2), 177-183. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2012.01.001>.
11. Mijatović, I., & Jednak, S. (2011). Attitudes toward Active Participation as Predictors of Students' Achievements - Exploratory Research from Serbia", *New Educational Review*, 24 (2), 258-271. http://www.educationalrev.us.edu.pl/vol/tner_2_2011.pdf.
12. Mijatović, I. S., Stokić D. (2010). The Influence of Internal and External Codes on CSR Practice: The Case of Companies Operating in Serbia, *Journal of Business Ethics*, 94, 533–552. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0280-0>.

1.3. Биографски подаци о кандидату

Кандидаткиња Биљана Тошић (рођена Ранковић) рођена 23.09.1993. године у Београду, где је завршила Основну школу „Филип Филиповић“ и XII београдску гимназију. Основне академске студије на Факултету организационих наука Универзитет у Београду – студијски програм Менаџмент и организација, изборни модул Управљање квалитетом уписује у октобру 2012. године (и исте завршава 2016. године као студент генерације). Мастер академске студије на Факултету организационих наука Универзитета у Београду – студијски програм Менаџмент и организација, изборни модул Управљање квалитетом уписује 2016. године (и исте завршава 2017. године). Убрзо потом, поново уписује мастер академске студије на Факултету организационих наука Универзитета у Београду – студијски програм Менаџмент и организација, модул Управљање људским ресурсима (и завршава 2019. године). У октобру 2017. године, уписује докторске академске студије – студијски програм Информациони системи и квантитативни менаџмент – подручје Квантитативни менаџмент. У октобру 2021. године, уписује специјалистичке студије – програм Менаџмент и информациони системи, Менаџмент квалитета и стандардизација (и исте завршава 2023. године). У том периоду, учествовала је и учествује у извођењу наставе и припреми и изради уџбеничке литературе (уџбеник и практикум) за предмете који се тренутно изводе на Факултету организационих наука Универзитета у Београду.

Учествовала је и учествује у реализацији научноистраживачких и стручних пројеката међу којима су *HORIZON Europe (HE)* пројекти под називом *Standardization Booster for HORIZON 2020 and HE Research Results (HSbooster.eu)* и *Education for Standardisation in the European Union, (Edu4Standards.eu)*. У оквиру *HE* пројекта под називом *HSbooster.eu* – учествовала је у извођењу наставе на *Linköping University (LiU)* и *Dublin City University (DCU)*. Члан је Комисије за стандарде под називом *Committee on Conformity Assessment (CASCO)* при Институту за стандардизацију Србије. Члан је Рецензентске комисије при Националном телу за акредитацију/обезбеђење квалитета високом образовању (НАТ) и члан Европске академије за стандардизацију (енг. *European Academy for Standardization – EURAS*).

2. ОПИС ДИСЕРТАЦИЈЕ

2.1. Садржај дисертације

Докторска дисертација Биљане Тошић под називом „Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа“ написана је на 210 страна, садржи седам поглавља, три слике, 21 табелу, два прилога и 345 библиографских навода. На почетку дисертације је приказан сажетак дисертације (на српском и енглеском језику), а на крају су приказане биографија, библиографија, изјава о ауторству, изјава о истоветности штампане и електронске верзије дисертације и – изјава о коришћењу.

Садржај дисертације је следећи:

1. УВОД

- 1.1. Предмет, циљ и полазне хипотезе
- 1.2. Опште и посебне методе
- 1.3. Опис структуре докторске дисертације

2. ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

- 2.1. Термини и дефиниције
- 2.2. Области интернационализације
- 2.3. Теорије интернационализације
 - 2.3.1. „Упсала“ модел

2.3.2. Организације које су „рођене-глобалне“

2.4. Стратегије интернационализације

2.5. Програми подршке намењени интернационализацији МСП

3. СТАНДАРДИЗАЦИЈА

3.1. Термини и дефиниције

3.2. Дефиниције које дају организације за стандардизацију

3.3. Успостављање научне дефиниције стандардизације

4. ЕКСПЕРТИЗА ИЗ ОБЛАСТИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

4.1. Термини и дефиниције

4.2. Компетентност vs. компетенције

4.3. Шта су то кључне компетенције?

4.4. Потпуније тумачење експертизе

4.4.1. Експертизу чини путовање или процес, а не крајње одредиште

4.4.2. Експертизу чини одређено (специфично) знање

4.4.3. Експертизу чине знање, искуство и вештине за решавање проблема

4.5. Мерење експертизе

4.6. Експерти vs. не-експерти

4.7. Компетентност vs. експертиза

4.8. Успостављање дефиниције експертизе из области стандардизације

4.9. Иницијативе за образовање о стандардизацији /

Потребе индустрије за експертизом из области стандардизације

5. ЗНАЧАЈ ЕКСПЕРТИЗЕ ИЗ ОБЛАСТИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

ЗА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈУ ПОСЛОВАЊА МСП:

ПЕРЦЕПЦИЈА ЕКСПЕРАТА ИЗ ОБЛАСТИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

5.1. Увод

5.2. Методолошки приступ

5.2.1. Пројектовање интервјуа

5.2.2. Прикупљање података

5.2.3. Анализирање података

5.3. Резултати

5.3.1. Да ли МСП поседују експертизу из области којом се баве?

5.3.2. Да ли МСП поседују експертизу из области стандардизације?

5.3.3. Где би требало тражити подршку

за укључивање МСП у процес стандардизације?

- 5.3.4. Да ли образовање о стандардизацији
утиче на експертизу из области стандардизације?
- 5.3.5. Да ли експертиза из области
стандардизације утиче на интернационализацију пословања МСП?

5.4. Дискусија

- 5.4.1. МСП поседују експертизу из области којом се баве
- 5.4.2. МСП не поседују експертизу из области стандардизације
- 5.4.3. Подршку би требало тражити,
најпре, у оквиру организација за стандардизацију
- 5.4.4. образовање о стандардизацији
утиче на експертизу из области стандардизације
- 5.4.5. Експертиза из области стандардизације
утиче на интернационализацију пословања МСП

5.5. Закључак

6. ЗНАЧАЈ ЕКСПЕРТИЗЕ ИЗ ОБЛАСТИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ЗА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈУ ПОСЛОВАЊА МСП: ПЕРЦЕПЦИЈА ВЛАСНИКА/МЕНАџЕРА МСП У ЕВРОПИ

6.1. Увод

6.2. Методолошки приступ

- 6.2.1. Пројектовање упитника
- 6.2.2. Прикупљање података
- 6.2.3. Анализирање података

6.3. Резултати

- 6.3.1. Опис узорка
- 6.3.2. Анализа поузданости и валидности
- 6.3.3. PLS-SEM анализа на целом узорку
- 6.3.4. MG PLS-SEM анализа – утицај величине организације
- 6.3.5. MG PLS-SEM анализа – утицај земље порекла организације

6.4. Дискусија

6.5. Закључак

7. ЗАКЉУЧАК

ЛИТЕРАТУРА

ЛИСТА СЛИКА

ЛИСТА ТАБЕЛА

ПРИЛОГ 1. Интервју

ПРИЛОГ 2. Упитник

БИОГРАФИЈА

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И
ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

2.2. Кратак приказ појединачних поглавља

У првом поглављу, описани су проблем, предмет и циљеви докторске дисертације, опште/посебне хипотезе, опште/посебне методе, опис структуре докторске дисертације.

У другом поглављу, представљен је преглед литературе на тему интернационализације, при чему је указано на области интернационализације које су проучаване, укључујући – међународно пословање, пословање у оквиру МСП и међународно предузетништво. Притом, представљене су одређене теоријске основе и стратегије интернационализације – традиционални „Упсала“ модел интернационализације и теорија „рођени-глобални“. У исто време, указано је на бројне одлуке које организације бивају приморане да донесу – укључујући избор извозне стратегије и/или не-извозне стратегије за улазак на тржиште – и указано на чиниоце који утичу на одлучивање о избору одређене извозне стратегије. Уз то, приказани су програми подршке посебно намењени интернационализацији МСП.

У трећем поглављу, приказан је преглед постојеће литературе на тему стандардизације – прво, приказане су дефиниције које наводи Закон о стандардизацији Републике Србије – друго, дефиниције које наводе одређене формалне организације за стандардизацију, тј., бројне организације за добровољну стандардизацију која је заснована на консензусу и треће, дефиниције које наводе одређене неформалне организације за стандардизацију, тј., професионалне, индустријске и пословне асоцијације, конзорцијуми и/или форуми; Уз то, у овом поглављу, извршено је успостављање научне дефиниције стандардизације.

У четвртом поглављу, представљен је преглед постојеће литературе на тему експертизе (из области стандардизације) – при чему је указано на конфузију и дебату које су настале

као последице бројних покушаја да се недвосмислено и једнозначно дефинишу одређени термини као што су „компетентност“ или „компетенције“ или „кључне компетенције“ – који су, у последњих неколико година, углавном, погрешно, коришћени као синоними. Уједно, извршено је потпуније тумачење термина „компетентност“ или „компетенције“ – које је било потребно за потпуније тумачење експертизе (из области стандардизације) – односно, успостављање (научне) дефиниције експертизе из области стандардизације. У овом делу, извршено је потпуније тумачење експертизе (из области стандардизације) – односно, успостављање (научне) дефиниције експертизе (из области стандардизације).

У петом поглављу, приказано је квалитативно истраживање које је требало да укаже на мишљење експерата из области стандардизације о постојању експертизе унутар МСП и/или значају експертизе (из области стандардизације) за интернационализацију МСП. Истраживање је требало да пружи одговор на питање да ли МСП поседују експертизу (из области којом се баве) и да ли МСП поседују експертизу из области стандардизације. У исто време, истраживање је требало да покаже где би МСП требало да траже подршку – и, потом, укаже на постојеће програме подршке/иницијативе посебно намењене МСП. Уједно, истраживање је требало да укаже на значај који образовање (о стандардизацији) има за изградњу експертизе из области стандардизације у оквиру МСП и потом, укаже на значај који експертиза из области стандардизације има за интернационализацију МСП.

У шестом поглављу, приказано је квантитативно истраживање које је требало да укаже на мишљење власника/менаџера МСП у Европи о постојању експертизе унутар МСП и/или значају експертизе (из области стандардизације) за интернационализацију МСП. У овом делу, квантитативно истраживање је требало да покаже да ли (и на који начин) експертиза из области стандардизације утиче на интернационализацију пословања МСП – и, притом, покаже на који начин величина организације и земља порекла организације обликују однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП.

У седмом поглављу, посебни закључци докторске дисертације су обједињени како би били изнети општи закључци докторске дисертације, научни и стручни доприноси, потенцијално ограничење које је потребно превазићи и препоруке за даље истраживање.

Списак литературе укључује одређене научне и стручне радове, уџбенике, приручнике – и многе друге публикације које су коришћене приликом израде докторске дисертације.

3. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

3.1. Савременост и оригиналност

Докторска дисертација се бави утицајем експертизе из области стандардизације на интернационализацију пословања посебно са аспекта величине предузећа. Општи циљ докторске дисертације се односи на потпуније разумевање односа експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП. Користећи савремене методе истраживања, изнети закључци се односе на дефиницију и утицај експертизе из области примене стандарда и учешћа у развоју стандарда на интернационализацију пословања МСП.

Савременост теме докторске дисертације се може увидети у промени низа закона и стратегија у развијеним земљама (на пример, Стратегија стандардизације Сједињених Америчких Држава из 2020. године, Стратегија стандардизације Европске уније из 2022. године, промена Закона о стандардизацији Народне Републике Кине из 2018. године) који укључују значајне смернице и правце који се односе на развој компетенција из области стандардизације у циљу да створе услове за развој људских ресурса који ће подржати напоре стандардизације који воде повећању конкурентности, трансферу иновација и савремених технологија. Такође, препознат је значај међународне стандардизације и потреба да се значајно побољшају капацитети и повећа утицај домицилних индустрија на глобалном нивоу. У свим наведеним напорима, компетенције из области стандардизације постају кључне за постизање и одржавање конкурентности.

Оригиналност докторске дисертације се заснива на приступу који обухвата и знање и искуство, другим речима експертизу која је неопходна да се делује у примени стандарда и у процесима развоја стандарда. Постоји одређени број докторских дисертација у Европи које се баве стандардизацијом, међутим, докторска дисертација под називом „Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа“ кандидаткиње Биљане Тошић представља једну од првих

која повезује експертизу из области стандардизације и интернационализацију пословања МСП.

У складу са Правилником о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду (Гласник Универзитета у Београду, број 204) – Универзитетска библиотека Светозар Марковић је извршила проверу оригиналности докторске дисертације уз програм *iThenticate* чиме се потврђује оригиналност докторске дисертације.

Узимајући то у обзир, може се закључити да добијени резултати докторске дисертације представљају савремени и оригинални научни допринос – у односу на постојеће стање – и отварају простор за даље истраживање.

3.2. Осврт на референтну и коришћену литературу

У докторској дисертацији је дат свеобухватан преглед постојеће литературе из области – интернационализације, стандардизације и експертизе из области стандардизације. У докторској дисертацији је приказано укупно 345 библиографских навода, укључујући – научне и/или стручне радове, уџбенике и/или приручнике, међународне монографије – и многе друге публикације које су коришћене приликом израде докторске дисертације. Уз то, највећи број публикација објављен је у научним часописима са SCie и SSCI листе.

Ужи списак литературе чине следеће публикације:

1. Akerlof, G. A. (1970). The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*. <https://doi.org/10.2307/1879431>.
2. Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>.
3. Barney, J. B. (2001). Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view. *Journal of Management*. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(01\)00115-5](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(01)00115-5).
4. Barney, J., Wright, M., & Ketchen, D. J. (2001). The resource-based view of the firm: Ten years after 1991. In *Journal of Management*. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(01\)00114-3](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(01)00114-3).

5. Baron, J., & Spulber, D. F. (2018). Technology Standards and Standard Setting Organizations: Introduction to the Searle Center Database. *Journal of Economics and Management Strategy*, 27(3), 462–503. <https://doi.org/10.1111/jems.12257>.
6. Blind, K. (2024). The role of the quality infrastructure within socio-technical transformations: A European perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 199(December 2022), 123019. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123019>.
7. Blind, K., Filipović, E., & Lazina, L. K. (2022). Motives to Publish, to Patent and to Standardize: An Explorative Study Based on Individual Engineers' Assessments. *Technological Forecasting and Social Change*, 175(September 2021). <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121420>.
8. Blind, K., Lorenz, A., & Rauber, J. (2021). Drivers for Companies' Entry into Standard-Setting Organizations. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 68(1), 33–44. <https://doi.org/10.1109/TEM.2020.2975427>.
9. Blind, K., & Mangelsdorf, A. (2016). Motives to standardize: Empirical evidence from Germany. *Technovation*, 48–49, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2016.01.001>.
10. Blind, K., Petersen, S. S., & Riillo, C. A. F. (2017). The impact of standards and regulation on innovation in uncertain markets. *Research Policy*, 46(1), 249–264. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2016.11.003>.
11. Cavusgil, S., & Knight, G. (2015). The born global firm: An entrepreneurial and capabilities perspective on early and rapid internationalization. *Journal of International Business Studies*, 46(1), 3–16. <https://doi.org/10.1057/jibs.2014.62>.
12. Chandra, A. A., Paul, J., & Chavan, M. (2021). Internationalization challenges for SMEs: evidence and theoretical extension. *European Business Review*, 33(2), 316–344. <https://doi.org/10.1108/EBR-08-2019-0164>.
13. Chandra, A., Paul, J., & Chavan, M. (2020). Internationalization barriers of SMEs from developing countries: a review and research agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 26(6), 1281–1310. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-03-2020-0167>.
14. Child, J., Karmowska, J., & Shenkar, O. (2022). The role of context in SME internationalization – A review. *Journal of World Business*, 57(1), 101267. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2021.101267>.

15. Dominguez, N., & Mayrhofer, U. (2017). Internationalization stages of traditional SMEs: Increasing, decreasing and re-increasing commitment to foreign markets. *International Business Review*, 26(6), 1051–1063. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2017.03.010>.
16. García-Cabrera, A. M., García-Soto, M. G., & Suárez-Ortega, S. M. (2017). Macro-level spillovers and micro-level capabilities as antecedents of young SMEs' propensity to export and to become a born global. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 13(4), 1199–1220. <https://doi.org/10.1007/s11365-017-0451-x>.
17. Gereffi, G. (1999). International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. *Journal of International Economics*, 48(1), 37–70. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(98\)00075-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(98)00075-0).
18. Haddoud, M. Y., Onjewu, A. K. E., Nowiński, W., & Jones, P. (2021). The determinants of SMEs' export entry: A systematic review of the literature. *Journal of Business Research*, 125(March 2020), 262–278. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.017>.
19. Hennart, J. F., Majocchi, A., & Hagen, B. (2021). What's so special about born globals, their entrepreneurs or their business model? *Journal of International Business Studies*, 52(9), 1665–1694. <https://doi.org/10.1057/s41267-021-00427-0>.
20. Herling, R. (2000). Operational Definitions of Expertise and Competence. In *Advances in Developing Human Resources* (Vol. 2, Issue 1, pp. 8–21).
21. Herling, R., & Provo, J. (2000). Knowledge, Competence, and Expertise in Organizationse. In *Advances in Developing Human Resources* (pp. 1–7).
22. Johanson, J., & Vahlne, J.-E. (1977). The internationalization process of the firm – a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8, 23–32.
23. Johanson, J., & Wiedersheim, P. F. (1975). *The internationalization of the firm - four swedish cases*. 7(149), 20–37.
24. Knight, G., & Cavusgil, S. T. (1996). The born global firm: a challenge to traditional internationalization theory. In S. T. Cavusgil & T. Madsen (Eds.), *Advances in International Marketing* (pp. 11–26). JAI Press, Greenwich, CT.
25. Knight, G., & Cavusgil, T. (2024). A Path Forward for Research on Born Global Firms. In S. Samiee, C. S. Katsikeas, & P. Riefler (Eds.), *Key Developments in International Marketing*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-3-031-17366-0_3.

26. Knight, G., & Liesch, P. (2016). Internationalization: From incremental to born global. *Journal of World Business*, 51(1), 93–102. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2015.08.011>.
27. Lindsay, V., Rod, M., & Ashill, N. (2017). Institutional and resource configurations associated with different SME foreign market entry modes. *Industrial Marketing Management*, 66(April 2016), 130–144. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.07.014>.
28. Paul, J., Parthasarathy, S., & Gupta, P. (2017). Exporting challenges of SMEs: A review and future research agenda. *Journal of World Business*, 52(3), 327–342. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.01.003>.
29. Paul, J., & Rosado-Serrano, A. (2019). Gradual Internationalization vs Born-Global/International new venture models: A review and research agenda. *International Marketing Review*, 36(6), 830–858. <https://doi.org/10.1108/IMR-10-2018-0280>.
30. Riillo, C., & Jakobs, K. (2022). Luring European SMEs into ICT Standardization – Problems, Issues, and a Potential Way Forward. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 1–12. <https://doi.org/10.1109/TEM.2022.3226121>.
31. Riillo, C., Mijatović, I., & Vries, H. de. (2022). Certification to compensate gender prejudice – Analysis on impact of management system certification on export. *Applied Economics*, 3777–3794. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1990842>.
32. Schweizer, R., & Vahlne, J. E. (2022). Non-linear internationalization and the Uppsala model – On the importance of individuals. *Journal of Business Research*, 140(November 2021), 583–592. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.11.025>.
33. Vahlne, J. E. (2020). Development of the Uppsala model of internationalization process: From internationalization to evolution. *Global Strategy Journal*, 10(2), 239–250. <https://doi.org/10.1002/gsj.1375>
34. Vahlne, J. E. (2024). The Uppsala model. In C. G. Asmussen, N. Hashai, & D. Minbaeva (Eds.), *Encyclopedia of International Strategic Management* (pp. 388–394). Elgar Publishing. <https://doi.org/https://doi.org/10.4337/9781800884045.ch95>
35. Vahlne, J. E., & Johanson, J. (2017). From internationalization to evolution: The Uppsala model at 40 years. *Journal of International Business Studies*, 48(9), 1087–1102. <https://doi.org/10.1057/s41267-017-0107-7>
36. Vahlne, J. E., & Johanson, J. (2019). The Uppsala model: Networks and micro-foundations. *Journal of International Business Studies*, 51(1), 4–10. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00277-x>

37. Vahlne, J. E., & Johanson, J. (2020). The Uppsala model: Networks and micro-foundations. *Journal of International Business Studies*, 51(1), 4–10. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00277-x>
38. Vahlne, J. E., & Schweizer, R. (2022). Human behavior and judgment: A critical nano-foundation for the Uppsala model and international business studies. *Journal of International Business Studies*, 53(7), 1549–1555. <https://doi.org/10.1057/s41267-022-00502-0>
39. Wiegmann, P. M., de Vries, H. J., & Blind, K. (2017). Multi-mode standardisation: A critical review and a research agenda. *Research Policy*, 46(8), 1370–1386. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.06.002>
40. Wiegmann, P. M., Eggers, F., de Vries, H. J., & Blind, K. (2022). Competing Standard-Setting Organizations: A Choice Experiment. *Research Policy*, 51(2), 104427. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2021.104427>

3.3. Опис и адекватност примењених научних метода

Како би општи и посебни циљеви били остварени и хипотезе потврђене или оповргнуте – у истраживању су примењене следеће опште методе: методе индукције/дедукције, методе анализе/синтезе, методе дескрипције, методе компарације, методе компилације, методе мерења и методе моделовања. Уз опште, примењене су и следеће посебне методе:

I. Методе примењене за прикупљање података које се заснивају на:

1. полу-структурисаном интервјуу путем е-поште који је коришћен са циљем да се утврди мишљење експерата из области стандардизације о постојању експертизе (из области стандардизације) у МСП и значају експертизе из области стандардизације за интернационализацију МСП; притом, интервју је представио добру полазну основу за израду упитника.
2. упитнику који је коришћен са циљем да се утврди мишљење власника/менаџера МСП у Европи о постојању експертизе (из области стандардизације) у МСП и значају експертизе из области стандардизације за интернационализацију МСП.

II. Методе примењене за анализирање података које се заснивају на:

1. анализирању садржаја и техници критичних инцидената и
2. моделирању структурних једначина (енг. *Structural Equation Modelling – SEM*) које представља статистичку мултиваријациону анализу засновану на принципима факторске анализе (енг. *Factor Analysis*) и вишеструке линеарне регресије (енг. *Multiple Linear Regression – MLR*); извршена је, најпре, *SEM* анализа парцијалних најмањих квадрата (енг. *Partial-Least Squares SEM – PLS-SEM*) на целом узорку и, потом, вишегрупна *PLS-SEM* анализа (енг. *Multi-group PLS-SEM – MG PLS-SEM*); обе су извршене коришћењем *SmartPLS* софтвера (GmbH, 2023).

Увидом у докторску дисертацију, може се закључити да примењене методе (и технике), у потпуности, одговарају одређеном проблему, предмету и циљу докторске дисертације.

3.4. Применљивост остварених резултата

Узимајући у обзир постављене циљеве, изнети закључци могу бити примењени у пракси – имајући у виду то што власници/менаџери који желе да интернационализују пословање – применом одређене извозне стратегије/не-извозне стратегије за улазак на тржиште – би требало да посвете посебну пажњу изградњи експертизе из области стандардизације. Иако власници/менаџери МСП који тренутно не желе да интернационализују пословање – власници/менаџери који бирају одређено домаће тржиште (уместо страно тржиште) – тренутно, немају потребу за изградњом експертизе из области стандардизације, покретачи глобализације довели су до ситуације у којој власници/менаџери МСП, обично, бивају приморани да се опробају у жестокој борби и на међународном тржишту – исто тако, требало би поменути и то што велике организације бивају приморане да послују на истом тржишту на којем послују власници/менаџери МСП или предузетници.

Такође, истраживање би требало да подстакне нове или унапреди постојеће иницијативе – постојеће програме подршке који циљ имају подстицање интернационализације МСП. При чему, посебну пажњу би, такође, требало посветити образовању о стандардизацији – посебно, узимајући у обзир то што образовање и/или одређене обуке о стандардизацији – утичу на пословање МСП и, сходно томе, утичу и на интернационализацију МСП. Упркос томе што су покренуте бројне иницијативе за подстицање интернационализације

МСП и остваривање одрживе конкурентске предности МСП на међународном тржишту – бројне иницијативе, и даље, не помињу образовање и/или обуке о стандардизацији – уколико их и помињу, помињу их, углавном, у само једној од неколико области подршке. У томе, пресудну улогу би требало да одиграју, најпре, организације за стандардизацију, укључујући професионалне и/или индустријске асоцијације, пословне асоцијације, конзорцијуме, форуме, образовне организације и/или бројне пословне организације (укључујући МСП).

3.5. Оцена достигнутих способности кандидата за самостални научни рад

Биљана Тошић поседује одређено педагошко искуство и научноистраживачко искуство – од 10.01.2018. године до данас, запослена је на Факултету организационих наука Универзитета у Београду. У наведеном периоду, Биљана Тошић је показала изузетну способност да претражује, преиспитује и/или критички процењује постојећу литературу. Уз то, Биљана Тошић је показала и способност да примени одређене теоријске приступе – утврди проблем, предмет и циљ истраживања, постави хипотезе и изнесе истраживање. Уз успешно одбрањен дипломски рад, два завршна (мастер) рада и специјалистички рад – Биљана Тошић је објавила, у сарадњи са другим ауторима, преко 30 научних/стручних радова у истакнутим међународним и националним научним или стручним часописима, зборницима радова са међународних и националних конференција или монографијама. Уз то, Биљана Тошић је објавила, у сарадњи са другим ауторима, Практикум за предмет Акредитација и сертификација и Уџбеник за предмет Метрологија са основама технике. Учествовала је и учествује у реализацији научноистраживачких и стручних пројеката међу којима су *HORIZON Europe (HE)* пројекти под називом *Standardization Booster for HORIZON 2020 and HE Research Results*, *HSbooster.eu* и *Education for Standardisation in the European Union*, *Edu4Standards.eu*. Узевши у обзир целокупно досадашње залагање, остварене резултате и потенцијале кандидаткиње Биљане Тошић Комисија закључује да кандидаткиња Биљана Тошић поседује способност за самостални научноистраживачки рад.

4. ОСТВАРЕНИ НАУЧНИ ДОПРИНОС

4.1. Приказ остварених научних доприноса

Основни научни доприноси докторске дисертације огледају се у следећем:

- (1) проширивање, продубљивање и систематизовање постојећих знања из области интернационализације, стандардизације и експертизе (из области стандардизације), уз посебан осврт на специфичности МСП;
- (2) потпуније тумачење термина као што су „компетентност“ (енг. *competence*), „компетенције“ (енг. *competency*) и/или „кључне компетенције“ (енг. *core competencies*) које је потребно за потпуније тумачење експертизе из области стандардизације и успостављање дефиниције експертизе из области стандардизације;
- (3) допринос потпунијем тумачењу експертизе из области стандардизације;
- (4) допринос успостављању дефиниције експертизе из области стандардизације;
- (5) допринос потпунијем разумевању начина на који експертиза из области стандардизације утиче на интернационализацију МСП;
- (6) допринос потпунијем разумевању начина на који величина организације обликује однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП
- (7) допринос потпунијем разумевању начина на који земља порекла организације обликује однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП.

Основни стручни доприноси докторске дисертације огледају се у следећем:

- (1) допринос потпунијем разумевању потреба за будуће програме подршке који циљ имају подстицање интернационализације МСП и допринос потпунијем разумевању њихових ограничења;
- (2) допринос потпунијем разумевању и систематизовање потребних компетенција из области стандардизације (укључујући знање и вештине) за које постоје потребе индустрије у Европи, уз импликације које укључују образовање о стандардизацији;
- (3) допринос потпунијем разумевању начина на који образовање (и/или обуке) из области стандардизације утичу на пословање МСП, уз посебан осврт на појединачни утицај на интернационализацију МСП.

4.2. Критичка анализа резултата истраживања

У првом делу докторске дисертације приказано је, најпре, квалитативно истраживање које је указало на мишљење експерата из области стандардизације о постојању експертизе и значају експертизе из области стандардизације на интернационализацију МСП. Уз то, квалитативно истраживање је пружило одговор на питање да ли МСП поседују експертизу из области којом се баве, тј., да ли поседују експертизу из области стандардизације. Уједно, квалитативно истраживање је показало где би требало тражити подршку и, потом, указало на постојеће програме подршке/иницијативе намењене МСП. Уз то, квалитативно истраживање које је приказано у првом делу докторске дисертације је указало и на значај образовања за изградњу експертизе (из области стандардизације) – и указало на значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију МСП.

Истраживање је показало да власници/менаџери, обично, поседују одређену експертизу – без експертизе, они не би били у стању да покрену (и успешно наставе) пословање. Иако власници/менаџери МСП поседују одређену експертизу (из области којом се баве) – власници/менаџери МСП, обично, не поседују експертизу из области стандардизације. Истраживање је указало на то што су скоро све организације за стандардизацију покренуле бројне иницијативе намењене укључивању МСП у процес стандардизације. Истраживање је, потом, указало на то што образовање о стандардизацији није довољно – нарочито, узимајући у обзир оно што се од будућих кадрова очекује на тржишту. Истраживање је показало да неспособност МСП да примене одређене стандарде, обично – може ограничити њ. могућност да се опробају на одређеном међународном тржишту. Истраживање је показало да способност да примене одређене међународне стандарде доноси предности МСП, укључујући остваривање конкурентске предности на тржишту. Истраживање је показало да учешће у процесу стандардизације доноси предности МСП, укључујући умрежавање, прилику да упознају конкуренцију на међународном тржишту итд.

У другом делу докторске дисертације, приказано је квантитативно истраживање које је указало на мишљење власника/менаџера МСП у Европи о постојању експертизе и значају експертизе из области стандардизације на интернационализацију пословања МСП. У овом делу, квантитативно истраживање је показало да ли (и на који начин)

експертиза из области стандардизације утиче на интернационализацију МСП у Европи – и показало на који начин величина организације и земља порекла организације обликују однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП.

Претходно истраживање је показало да експертиза из области стандардизације (компетенције и/или искуство) утиче на интернационализацију МСП у Европи. Истраживање је показало да примењивање тј., коришћење стандарда није увек довољно – оно што утиче на интернационализацију МСП је учешће у процесу стандардизације. Истраживање је показало и да компетенције из области стандардизације нису довољне – оно што утиче на интернационализацију МСП је искуство из области стандардизације. У исто време, квантитативно истраживање је показало да величина организације обликује однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП. Притом, организације (велике и МСП) које су искусније у развоју стандарда више користе извозне стратегије за улазак на тржиште и организације (велике и МСП) које су искусније у примени стандарда више користе не-извозне стратегије за улазак на тржиште. У исто време, квантитативно истраживање је показало да земља порекла организације обликује однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП. Притом, организације које долазе из активних и мање активних земаља искусније у развоју стандарда више користе извозне и не-извозне стратегије за улазак на тржиште.

Узимајући у обзир постављене циљеве, постављене хипотезе и/или постигнуте резултате – Комисија констатује да је истраживање приказано у докторској дисертацији успешно извршено. Постављени (општи и посебни) циљеви докторске дисертације су остварени. Како би циљеви били остварени, постављене су три хипотезе које су, уједно, потврђене. Уз то, истраживање је успешно обухватило различите приступе, погледе или перцепције како би био испуњен општи циљ, тј., потпуније проучавање, поимање и/или тумачење начина на који експертиза из области стандардизације утиче на интернационализацију МСП.

4.3. Верификација научних доприноса

У наставку је приказан одређени број радова који су пристекли из докторске дисертације – чиме је (уз процес ригорозне рецензије), извршена и верификација научних доприноса:

Рад у истакнутом међународном часопису [M22]

1. **Tošić, B.**, Mijatović, I., Maričić, M., & Blind, K. (2024). Impact of expertise in standardization on business internationalization. *Applied Economics*, pp. 1-18. DOI: 10.1080/00036846.2024.2385751. (IF 2023 = 1.8; IF 2022 = 2.2; IF 2023 (5 год.) = 2.2; IF 2022 (5. год.) = 2.3; SSCI). [M22].

Саопштење са међународног скупа штампано у целини [M33]

1. **Tošić, B.** & Mijatović, I. (2023). Small vs. Large: Exploring differences between standardization-related competence of European enterprises. Proceedings of the EURAS Annual Standardization Conference titled *(Responsible) Standardization for Smart Systems*, pp. 185-202. The European Academy for Standardization (EURAS). Aachen, Germany. ISBN: 978-3-95886-491-7. [M33].
2. Mijatović, I. & **Tošić, B.** (2021). Demystifying Expertise: Expertise in Standardization in SMEs as the Common Goal. Proceedings of the EURAS Annual Standardization Conference titled *Standardization and Innovation*, pp. 413-430. The European Academy for Standardization (EURAS). Aachen, Germany. ISBN: 978-3-95886-421-4. [M33].
3. **Tošić, B.** & Mijatović, I. (2020). The Impact of the Expertise in Standardization on the Internationalization of SMEs: The Perception of Experts. Proceedings of the EURAS Annual Standardization Conference titled *Standards for Digital Transformation: Blockchain and Innovation*, pp. 287-306. The European Academy for Standardization (EURAS). Glasgow, Scotland. ISBN: 978-3-95886-355-2. [M33].

Рад у истакнутом националном часопису [M52]

1. **Tošić, B.** & Mijatović, I. (2021). Education about Standardization as the Foundation for the Expertise Development of SMEs. *Tehnika*. 76/4, pp. 521-528. ISSN 0040-2176.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ КОМИСИЈЕ

Увидом у докторску дисертацију под називом „Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа“ кандидаткиње Биљане Тошић, Комисија за преглед и оцену докторске дисертације констатује да је докторска дисертација написана у складу са свим захтевима стандарда научноистраживачког рада, као и да испуњава услове предвиђене Законом о високом образовању, стандардима, правилницима и Статутом Факултета организационих наука, Универзитета у Београду.

Узимајући у обзир постављене циљеве, изнете закључке или утврђене научне доприносе – Комисија констатује да је Биљана Тошић успешно завршила докторску дисертацију. Истраживање приказано у докторској дисертацији је показало да експертиза из области стандардизације (компетенције и/или искуство) утиче на интернационализацију МСП у Европи. Исто тако, истраживање је показало да величина и земља порекла организације обликују однос између експертизе из области стандардизације и интернационализације МСП. Истраживање приказано у докторској дисертацији је оригинално и чини допринос проширивању и/или продубљивању постојећих знања из области интернационализације, стандардизације и експертизе (из области стандардизације), уз посебан осврт на МСП. Узимајући у обзир постављене циљеве, изнети закључци могу бити примењени у пракси – имајући у виду то што власници/менаџери који желе да интернационализују пословање – применом одређене извозне стратегије/не-извозне стратегије за улазак на тржиште – би требало да посвете посебну пажњу изградњи експертизе из области стандардизације. Из докторске дисертације пристекло је пет научних радова, при чему је један објављен у истакнутом међународном часопису *Applied Economics*, три објављена на престижној конференцији из области стандардизације *European Academy for Standardisation - EURAS* и још један рад објављен је у истакнутом националном часопису под називом *Tehnika*. Узимајући у обзир комплексност, савременост, оригиналност и интердисциплинарност обрађене теме, докторска дисертација испуњава највише научне критеријуме и, притом, показује способност кандидаткиње Биљане Тошић за самостални научноистраживачки рад.

На основу свега претходно наведеног, Комисија предлаже Наставно-научном већу Факултета организационих наука Универзитета у Београду да се докторска дисертација под називом „Значај експертизе из области стандардизације за интернационализацију пословања малих и средњих предузећа“ кандидаткиње Биљане Тошић прихвати, изложи на увид јавности и упути на коначно усвајање Већу научних области техничких наука Универзитета у Београду.

У Београду, _____

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

др Јован Филиповић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука

др Даница Лечић-Цветковић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука

др Ана Кићановић, ванредни професор,
Универзитет у Београду – Факултет организационих наука

др Весна Спасојевић-Бркић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Машински факултет

др Миладин Стефановић, редовни професор,
Универзитет у Крагујевцу – Факултет инжењерских наука